

Tussen thuis en publieke sfeer

De (de)professionalisering van sociaal werkers in de participatiesamenleving

Inleiding Symposium De la Court-prijs, 9 februari 2015

De drie decentralisaties doen veel stof opwaaien. Het is niet alleen de vraag of kwetsbare burgers kunnen blijven rekenen op de benodigde hulp, maar ook wat in de toekomst nog de rol en positie van sociale professionals zal zijn. Sinds de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hebben sociale professionals niet meer zo in de aandacht van de media gestaan. Maar er circuleren veel mythes over sociale professionals en er heerst een sterk negatief beeld over hun verleden. Zijn sociale professionals in staat om dat beeld te keren? Kan het trekken van lessen uit het verleden sociale professionals helpen bij het versterken van hun positie?

De participatiesamenleving: droombeeld of doembeeld?

Kabinet en gemeenten hebben hoge verwachtingen van de participatiesamenleving. Zij schetsen een zonnig beeld van familie, vrienden en burens die voor elkaar zorgen. Het droombeeld gaat vergezeld van deugden als zelfredzaamheid en zelfstandigheid. Zieken, ouderen en mensen met een psychiatrische achtergrond of verstandelijke beperking weten het met zo min mogelijk professionele hulp zelf thuis te roeien. Om dat mogelijk te maken, houdt de overheid nadrukkelijk de vinger aan de pols. Sterker nog, de overheid komt naar de hulpbehoevende burger toe en neemt als grote wijze zus of broer plaats aan de keukentafel.

Sommige critici vrezen dat de droom op een nachtmerrie zal uitdraaien. Nog los van de vraag of gemeentes 'de grootste operatie uit hun geschiedenis' organisatorisch tot een goed einde weten te brengen, neemt de afhankelijkheid van burgers van de overheid in de ogen van de critici niet af. Integendeel, er is sprake van een enorme machtsconcentratie bij gemeentes (Kruiter e.a. 2013). Zij kiest zelf de aanbieders uit en bepaalt aan de keukentafel of de hulpbehoevende burger in de toekomst nog voor professionele hulp in aanmerking komt. De kans daarop neemt door de bezuinigingen aanzienlijk af. Bovenop de afhankelijkheid van de overheid komt dan nog de afhankelijkheid van naasten en burens. Zij worden immers geacht de krimpende professionele hulp op te vangen. Men kan zich niet alleen afvragen of het netwerk rond kwetsbare burgers daartoe straks in staat zal zijn, maar ook hoe rechtvaardig de verdeling van zorgtaken en de extra zorgkosten die dat voor burgers met zich meebrengt, in de toekomst nog is.¹ Het is de vraag of de met enige regelmaat opduikende doembeelden gepast zijn, maar dat het om reële problemen gaat, valt niet te ontkennen.

---

¹ Deze kwestie is indringend beschreven door Margo Trappenburg in haar Els Borst lezing van 2014.

Transitie zonder traditie

Het is nog te vroeg om de balans op te maken van de kansen, risico's en mogelijke onrechtvaardigheden die de decentralisaties met zich meebrengen. Interessanter dan het zich mengen in de verhitte discussies, is wellicht het analyseren van welke inhoudelijke kwesties zich op dit moment in de decentralisaties en transities aandienen. Daartoe volgen hier enkele observaties .

Achterom kijken is in de transities en decentralisaties geen populaire bezigheid. Sterker nog, de decentralisaties ademen de geest van een afrekening met het verleden. Om dat te rechtvaardigen is een negatieve kijk op het verleden geboden. Het zijn vooral mythes die daarbij over het verleden circuleren. Zo zouden sociale professionals vooral problematiseren en geen kansen zien, paternalistisch optreden en initiatieven van burgers eerder dwarsbomen dan stimuleren. Mijn historische reconstructie van de praktijken van sociaal-culturele professionals laat zien dat deze mythes in ieder geval voor deze professionals geen stand houden. Dat de transities het zonder tradities lijken af te kunnen, doet zowel het verleden als het heden tekort. Het verleden is veel rijker dan het eenzijdige beeld dat de huidige debatten oproepen.

De participatiesamenleving die kabinet en gemeenten voor ogen staat, doet een sterk beroep op eigen verantwoordelijkheid. Ze willen steeds meer betaald, professioneel werk afbouwen en laten overnemen door vrijwilligers en mantelzorgers. Dit werk geldt dus als 'niet-professioneel'. Veel sociale professionals hangt de komende jaren als gevolg van deze 'totale' deprofessionalisering de dreiging met ontslag boven het hoofd.

Behalve van deprofessionalisering is er tegelijkertijd ook sprake van professionalisering. De overheid verwacht veel van 'generalisten' in sociale wijkteams. Sociale professionals moeten professionaliseren om integraal te kunnen werken. Een cruciale kwestie die bij de wijkteams de kop op steekt betreft de verhouding tussen individuele en collectieve arrangementen. Veel wijkteams hebben moeite om boven het niveau van individuele interventies uit te stijgen. Een eenzijdige oriëntatie op zorg – een ongewenst neveneffect van de decentralisaties – lijkt dat te versterken. Terwijl het vraagstuk van samenlevingsopbouw zich juist meer opdringt. Sommige gemeentes kiezen er daarom voor om naast de teams die zich op individuele problematiek richten en op multiprobleemgezinnen, wijkteams te formeren die zich vooral met samenlevingsopbouw bezighouden (bijvoorbeeld de participatieteams in Amsterdam en Oss). Maar hoe is dan de verhouding met de meer op individuele hulpverlening gerichte teams?

De overheid zegt ook zelf met het verleden te willen breken. "Als overheid zullen we minder besluitmachine en meer architect van een veranderingsproces moeten worden", aldus een wethouder uit een middelgrote gemeente in het zuiden van het land, onlangs in een regionale krant. Daartoe wil de overheid zich terugtrekken om ruim baan te maken voor burgers. Maar ook hier houdt de overheid nadrukkelijk de vinger aan de pols. "Ook de burger zal moeten veranderen en vooral los moeten komen van het 'u vraagt, wij draaien'", volgens diezelfde wethouder. De overheid verwacht veel van actieve burgers en van informele netwerken. We weten dat zelforganisatie, actief burgerschap en informele netwerken vooral gedijen in wijken, buurten en dorpen met een rijke sociale infrastructuur en een zekere historie

van ontmoeting en onderling sociaal contact (Uitermark 2014). De overheid is evenwel geneigd om in deze tijden juist te bezuinigen op de sociale infrastructuur en de professionals die daarin een stimulerende en verbindende rol vervullen. Ook de definitie die de overheid hanteert van burgerschap wordt schraler en instrumenteler. De overheid reduceert burgerschap steeds meer tot burgerschap dat bijdraagt aan een andere organisatie van de zorg en dito kostenbeheersing.

De rol en positie van sociale professionals

Wie neemt het in alle 'geweld' dat de transities en decentralisaties veroorzaken, nog op voor de professionals? Sociale professionals hebben weinig medestanders. Zoals eerder gezegd willen kabinet en gemeenten vooral toe met minder professionals. Ze willen niet inzien dat meer taken overlaten aan vrijwilligers veel professionele inzet vraagt (Tonkens & Duyvendak 2013). Maar ook de critici van kabinet en gemeenten nemen het zelden op voor professionals. Verhalen over misstanden in de langdurige zorg bijvoorbeeld – denk aan de moeder van staatssecretaris Van Rijn – pakken op z'n zachtst gezegd niet positief uit voor professionals.²

Sociale professionals hebben moeite om een eigen stem en taal te vinden die hen een heldere en robuuste positie verschaft onder de nieuwe omstandigheden. Ze zien zich in de nieuwe situatie met tal van spanningen en dilemma's geconfronteerd. Moeten ze vooral 'op hun handen zitten' en burgers zelf het werk laten doen? Of is juist een actieve opstelling gevraagd: burgers activeren om mee te doen, kwetsbare en weerbare burgers met elkaar te verbinden? Veel professionals ervaren het nieuwe vocabulair van de transities – populaire begrippen als zelfredzaamheid, eigen kracht, burgerkracht – als een dilemma. Ze willen uiteraard het liefst aansluiten bij de mogelijkheden die mensen hebben, maar ze ervaren ook dat de nieuwe taal de neiging heeft om ervaringen van overbodigheid, kwetsbaarheid, gebrek aan respect en (onderlinge) afhankelijkheid te negeren.

Juist het verleden biedt veel inspiratie voor sociale professionals. Bijvoorbeeld 'de logica van het activeren' die ik als een harde kern uit de praktijken van sociaal-culturele professionals heb kunnen reconstrueren. Een professional die volgens deze logica werkt, brengt mensen bij elkaar, en op de plek waar dat gebeurt heeft hij of zij aandacht voor wat er tussen mensen onderling speelt, én voor wat er met individuen aan de hand is. Er zit ambachtelijkheid in: weten wanneer je in gesprek iemand moet confronteren, dan wel bij iemand moet aansluiten, wanneer je moet uitdagen en veiligheid moet bieden. Er zit ook vakmanschap in: weet hebben van de issues die spelen in het dagelijks leven van mensen, dat je breder kijkt naar verschillende belangen en posities, oog hebt voor meerdere contexten en perspectieven en weet waar je verschil kan maken, waar je verbindingen kunt leggen en ziet wat mensen nodig hebben.

Van oudsher worden deze bekwaamheden gekarakteriseerd aan de hand van de drie klassieke methoden van het sociaal werk, die nog steeds het dna van sociale professionals vormen: *social casework*, *social group work* en *community development*. Deze drie methoden werden na de Tweede Wereldoorlog in Nederland

---

² Nochtans laat de actie via Twitter en Facebook van zorgprofessionals in het Twentse Rijssen zien, dat die misstanden niet nodig zijn wanneer professionals de ruimte krijgen om hun werk anders te organiseren.

geïntroduceerd vanuit de Verenigde Staten, waar ze een belangrijke rol hadden bij het organiseren van democratie in het dagelijks leven. Deze democratische wortels van het sociaal werk hebben nog niet aan actualiteit ingeboet. In het huidige lokale landschap vormen ze nog steeds het basisgereedschap van sociale professionals bij het realiseren van wat ik met een term van Sennett *crafting practises* zou willen noemen. Sociale professionals ontwerpen, kneden en boetsen samen met burgers en andere professionals 'sociale praktijken' of 'gemeenschappen' om op ambachtelijke wijze sociale problemen op te lossen (Trommel 2013). Dat vraagt om flexibiliteit in het omgaan met wat niet te controleren valt, om geduldig manoeuvreren, het meebewegen met weerstand om deze gezamenlijk te kunnen overwinnen.

Mantelzorg: tussen thuis en publieke sfeer³

Sociaal werk is van oudsher een civiele praktijk waarin burgers met verschillende en conflicterende belangen met elkaar in gesprek worden gebracht. Een vraagstuk als mantelzorg bijvoorbeeld speelt zich af tussen thuis en publieke sfeer. Er zijn zowel individuele als collectieve kwesties in het geding. Ten eerste het organiseren van de belanghebbenden rondom de situatie van bijvoorbeeld een dementerende ouder en ten tweede het organiseren van mantelzorgers rondom het vraagstuk van de dreigende overbelasting die voor hen op de loer ligt. Bij de eerste kwestie gaat het om 'het sociaal maken' van het individuele vraagstuk van de dementerende ouder. Dit betreft vooral ook het sociaal functioneren van deze persoon in haar netwerk. Dit vraagt om *social casework* in de zin van een diagnose van de sociale dynamiek in het familiale en sociale netwerk. De uitkomst daarvan kan zijn, het in samenspraak opzetten van een netwerk voor maatschappelijke ondersteuning rond deze dementerende ouder. Vooral het afstemmen tussen formele en informele zorg blijkt een hardnekkig probleem (Linders 2014). *Social group work* is hierbij geboden om de deelnemers aan het ondersteuningsnetwerk met elkaar in gesprek te brengen over deze kwestie, over de duiding van deze kwestie en over de aanpak ervan. Het tweede hiermee samenhangende vraagstuk is vervolgens de vaak geconstateerde overbelasting van mantelzorgers. Dit vraagstuk hangt nauw samen met slecht functionerende netwerken, gebrek aan ondersteuning vanuit werkgevers, enzovoort. *Community development* kan in dit geval een bijdrage leveren, bijvoorbeeld door een groep van mantelzorgers die met hetzelfde vraagstuk worstelen bij elkaar te brengen en te ondersteunen in hun zelforganisatie. *Social group work* kan hierbij een rol spelen door bijvoorbeeld een lotgenotencontact te begeleiden waarin ervaringen en tips uitgewisseld worden en waar belanghebbenden zich samen sterk maken om bijvoorbeeld betere arbeidsvoorwaarden af te dwingen.

Sociale professionals weten op die manier aan mantelzorg – dat zich in eerste instantie als een individueel probleem manifesteert – een publieke en collectieve draai te geven. Ze helpen om de verschillende belangen van zorgbehovende, mantelzorger, professionals, zorgverzekeraars en overheid publiek te articuleren en zo een kwestie als mantelzorg tot een publieke kwestie te maken, een voorwaarde voor democratische betrokkenheid. Als een *res publica* – een zaak van algemeen belang in een participatiesamenleving – worden de verschillende belangen ten aanzien van de mantelzorg gewogen vanuit een oogpunt van sociale

---

³ Deze paragraaf is ontleend aan Spierts & Oostrik 2014.

rechtvaardigheid. Zo beschouwd is sociaal werk het organiseren van democratie in het dagelijks leven. Het is daarmee niet alleen een waarborg voor medezeggenschap van burgers in de professionele dienstverlening zelf. Het sociaal werk organiseert op deze wijze ook een publieke bemoeienis met maatschappelijke vraagstukken, die vragen stelt bij routinematige definities ervan en het zicht opent op nieuwe oplossingen.

Volwaardige professie

Is er sprake van een revival van sociale professional? Kansen voor een revival zijn er wel. Ook door de decentralisaties, die ondanks alles op veel plaatsen energie lijken los te maken. Maar sociale professionals moeten dan wel een slag maken. Op dit moment zijn ze te weinig eigenaar van hun eigen professionalisering en vakontwikkeling. Dat heeft consequenties voor het kiezen van een professionaliseringsstrategie.

Een professionaliseringsstrategie moet recht doen aan het specifieke van sociaal werk. De 'pure' of 'verplichtende' professionalisering van 'klassieke professies' als arts, advocaat en notaris, is te eenzijdig. Het beklemtoont *occupational control* met zijn nadruk op afbakening en afscherming van het beroep, op beroepsgroepvorming en op het reguleren en controleren van het gedrag van de leden van de beroepsgroep. Het specifieke en eigene van het vakmanschap en de ambachtelijkheid van de sociale beroepen blijft daarmee te zeer buiten beeld.

Een strategie die daar diametraal tegenover staat is het benaderen van sociale professies als 'bescheiden professies', zoals onlangs door Margo Trappenburg bepleit. Bescheiden professionals verrichten in de ogen van Trappenburg handelingen die burgers ook zelf kunnen verrichten, maar die nou eenmaal handig zijn als anderen ze betaald overnemen. 'Bescheiden professional' klinkt sympathiek, wie wil er nu niet zo te boek staan? Maar Trappenburg definieert bescheiden professionals vooral door wat ze niet zijn: ze werken niet *evidence based*, maken weinig gebruik van hoogwaardige wetenschappelijke kennis, zijn niet 'doorgespecialiseerd' en beschikken niet over een hoge mate van professionele autonomie. Daarmee vormen de klassieke professies nog steeds het ijkpunt bij het typeren van de sociale professies. Trappenburg heeft te weinig oog voor de professionaliteit, het vakmanschap en de ambachtelijkheid van sociale professionals. Misschien dat het voor sommige zorgtaken – bijvoorbeeld in de langdurige zorg – anders ligt, maar het voorbeeld van de mantelzorg hiervoor laat zien dat sociale professionals met complexe opgaven te maken hebben, die burgers niet zo maar kunnen overnemen.

Sociale professionals bewegen zich tussen thuis en publieke sfeer en zijn steeds op zoek naar nieuwe verbindingen, tussen groepen burgers onderling, tussen informele netwerken van burgers en instanties. Jongerenwerkers in de Amsterdamse Diamantbuurt en Rivierenbuurt bijvoorbeeld creëren in de buurt een positief opvoedingsklimaat. Ze bieden niet alleen kwetsbare jongeren ontwikkelingskansen, maar leggen ook intensief contact met de ouders en helpen hen om weer grip te krijgen op de opvoeding. Jongeren en ouders geven aan dat ze samen met instanties ervoor gezorgd hebben dat de buurt weer veilig is. Ze voelen zich weer 'eigenaar' van de buurt. Het jongerenwerk heeft daarbij volgens hen het verschil gemaakt. De jongerenwerkers gaan niet alleen doelgericht en methodisch te werk, ze zijn ook

voortdurend bezig met praktijkontwikkeling en kwaliteitsverbetering. Hen typeren als 'bescheiden professionals' doet hen tekort. In sociaal werk als bescheiden professe klinkt te weinig ambitie door, het onderkent te weinig de urgentie van praktijkontwikkeling en kwaliteitsverbetering.

Voor de professionaliseringsstrategie van de sociale beroepen is een 'derde weg' aangewezen, niet als klassieke professies of bescheiden professies, maar als 'volwaardige' professies (Spierts 2014; Gezondheidsraad 2014). Ze mogen dan niet de 'superstatus' hebben van de klassieke professies, maar een zekere kracht en eigenheid hebben ze wel degelijk. Sociale professionals werken in contexten met veel verschillende en vaak conflicterende belangen. De rol van *in-between* of het vormgeven van coproducentenschap met burgers vereist hoogwaardig vakmanschap, zoals communicatieve en strategische vaardigheden. In plaats van de 'verplichtende' professionalisering van de klassiek professies vraagt het om 'verbindende' professionalisering gericht op de samenhangende ontwikkeling van professionaliteit, vakmanschap en ambachtelijkheid. Bij verbindende professionalisering staat de vakontwikkeling door sociale professionals zelf centraal. De kunst in de komende jaren zal zijn om verbindende professionalisering als uitgangspunt te nemen en daarbij elementen van verplichtende professionalisering – zoals professionele standaarden, keurmerken, beroepsregistratie – mee te nemen.

Toekomstagenda

Waar staan sociale professionals in 2020? Om hun positie te versterken en het beroep tot volwaardige professe te ontwikkelen, is een professionaliseringslag noodzakelijk. Daartoe stel ik vijf agenda- of actiepunten voor:

- *Vak- en kennisontwikkeling* – De kennisbasis van het sociaal werk behoeft dringend versterking. De reconstructie van de logica van het activeren biedt daartoe aanknopingspunten. Hoe is deze logica praktisch verder uit te werken en wetenschappelijk te onderbouwen? Maar ook algemener: hoe kunnen de grondslagen van het sociaal werk een steviger wetenschappelijk fundament krijgen? De beantwoording van deze vragen veronderstelt een grotere universitaire betrokkenheid en een intensivering van de samenwerking tussen wetenschappers en sociale professionals (zie hiervoor ook de voorstellen van Jan Willem Duyvendak). Tot dit agendapunt reken ik ook een actiever gebruik van historische kennis in de actualiteit. De Canon Sociaal Werk is een verdienstelijke vorm van historische geschiedschrijving, maar canonisering alleen is niet toereikend.
- *Versterking beroepsorganisatie* – Sociale professionals maken zich op dit moment nog te weinig (mede)eigenaar van het proces van professionalisering. De Gezondheidsraad roept sociale professionals op om zich in grote getale aan te sluiten bij de beroepsorganisaties en het beroep van sociaal werker uit te bouwen tot een volwaardige professe. Ook meer informele platforms en netwerken – zoals recentelijk #Krachtproef14 en bloggende professionals – kunnen het (mede)eigenaarschap van sociale professionals versterken.
- *Lerende professionals* – Lerende sociale professionals willen elke dag beter worden en leggen een actieve houding aan de dag bij het onderhouden en ontwikkelen van hun vak. Dat klinkt als een vanzelfsprekendheid, maar dat is het niet. Sociale professionals staan er bijvoorbeeld om bekend dat ze hun

vakliteratuur slecht bijhouden. Ook de opleidingen hebben een belangrijke rol om beginnende beroepsbeoefenaren met zo'n houding vertrouwd te maken. Maar de oriëntatie op het vak en het ontwikkelen van een beroepsidentiteit, neemt op de opleidingen vreemd genoeg lang niet altijd de centrale plaats in die je zou verwachten. Een interessant initiatief vormen zogenaamde *Learning Labs*, zoals bijvoorbeeld recent is ontwikkeld in Tilburg-Noord middels een samenwerkingsverband van Avans Hogeschool, ROC Tilburg en ContourdeTwern, de plaatselijke welzijnsorganisatie. Studenten leren er *real time* en *real life* doordat ze in de wijk samen met professionals en burgers activiteiten bedenken, opzetten en uitvoeren. Een vergelijkbaar initiatief is de Buurtwinkel voor Onderwijs, Onderzoek en Talentontwikkeling (BOOT) van de Hogeschool van Amsterdam, waar studenten diensten leveren aan bewoners en organisaties in Amsterdamse wijken.

- *Professionele standaarden* – Wanneer burgers en gemeenten een beroep doen op sociale professionals moeten ze kunnen rekenen op kwalitatief hoogwaardig werk. Dat vraagt om het vaststellen van professionele standaarden, in de zin van regels en normen die bepalen wat een goede uitoefening van het vak van sociaal werk behelst. Beroepsregistratie is een manier om te garanderen dat sociale professionals voldoende zijn toegerust om de standaarden in praktijk te brengen. Het ontwikkelen van professionele standaarden en beroepsregistratie is in het sociaal werk altijd op weerstand gestuit. Het vormt een uitdrukking van de haat-liefdeverhouding die beroepsbeoefenaren hebben met professionalisering. Ook nu is nog niet iedereen overtuigd van nut en noodzaak ervan. Belangrijk is om vast te stellen dat beroepsregistratie van sociale professionals zowel plichten als rechten (bijvoorbeeld op kwalitatief goede bij- en nascholing) met zich meebrengt. En dat beroepsregistratie niet een doel op zichzelf is, maar onderdeel uit moet maken van een bredere professionaliseringsstrategie.
- *Beroepsinnovatie* – Sociaal ondernemerschap, sociale innovatie en sociale technologie vormen belangrijke thema's voor sociaal werk in de komende jaren. Ook hier niet als doel op zich, maar als thema's die als 'aanjagers' van de vernieuwing van sociaal werk kunnen fungeren. Juist in hun verbinding met het vakmanschap van sociaal werk zijn ze van grote betekenis. Het belang van ondernemerschap en innovatie neemt niet alleen toe omdat steeds meer professionals emplooi vinden als zzp'er. Een ondernemende en innovatieve houding betekent ook oog hebben voor de omgeving, alertheid voor maatschappelijke ontwikkelingen en al anticiperend daarop nieuwe initiatieven ontplooiën, nieuwe doelgroepen zoeken en nieuwe werkvormen ontwikkelen.

Sociale professionals spelen een sleutelrol bij het realiseren van de vijf agenda- en actiepunten. Maar ze kunnen het niet alleen. Ze zullen coalities moeten vormen met opleiders, werkgevers, wetenschappers, politici en bestuurders. Maar ze mogen vooral niet vergeten om de vrijwilligers en burgers waarmee en waarvoor ze werken een belangrijke rol in die coalities te geven.